

*Лук'янченко М. П.,**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри романської філології та компаративістики
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

СТАНОВИЩЕ ЖІНКИ ТА ОБРАЗ «ІНШОГО» ЯК ПРОВІДНІ ТЕМАТИЧНІ ЛІНІЇ У ТВОРАХ ПРО ПОДОРОЖІ ДЕНІ ДІДРО, ЖЕРАРА ДЕ НЕРВАЛЯ ТА ЖОРЖ САНД

Анотація. Твори про подорожі Дені Дідро, Жерара де Нерваля та Жорж Санд стали неоціненним джерелом нової для їхніх сучасників та наступників інформації. Щоправда, усі без винятку письменники-мандрівники творили крізь призму власних способів мислення зі свідомим чи несвідомим перенесенням своїх філософських, життєвих, світоглядних позицій та візій, що цілком природно. Ці твори, різні за формою (подорожні записки, щоденники, нариси тощо), були значно вільнішими за твори інших жанрів з їхніми доволі суворими правилами не лише щодо інформаційного наповнення, але й стосовно його подачі. Структура розповіді про подорожі є, як правило, більш переривчастою, ніж у більшості жанрів, що дає змогу вільно рухатись за ходом думки чи спогаду. Такий тип нарації передбачає насамперед віддзеркалення індивідуального досвіду людини під час справжньої подорожі й відображає просторову та часову послідовність мандрівки. Саме цей факт давав змогу авторам дати волю своєму перу, звільнивши його від певних умовностей, отже, давав можливість ширше презентувати різноманітну тематику: від простого опису відвіданих країв, екзотичної краси пейзажів до міркувань про релігію та її догми, віросповідання, релігійні культури та священнослужителів; від викладу особистих спостережень культурного характеру (опису звичаїв, традицій, ритуалів) до роздумів на соціальні теми, зокрема щодо становища жінок у суспільстві, їхнього безправ'я та нерівності стосовно чоловіків, а також презентації образу «іншого» (образу чужоземця), який обов'язково постає в аспекті концептуального розмежування, навіть протиставлення «свого» й «чужого». Отже, образ «іншого» є однією з визначальних рис творів про подорожі, бо саме подорож – найкраща нагода для пізнання нових суспільств та культур, а твори про мандри – найкращий засіб виявлення відмінностей між різними цивілізаціями. Формування певного уявлення про іноземця, зрештою, веде до кращого пізнання самого себе. Важливо, що подорожі та процес дослідження образу іноземця тісно пов'язані між собою, адже в обох випадках метою є дослідження інших мов, культур та цінностей.

Ключові слова: Дені Дідро, Жерар де Нерваль, Жорж Санд, твори про подорожі, становище жінки, образ «іншого».

Постановка проблеми. Рівень розвитку суспільства, відповідний йому характер соціальних зв'язків, традиції, культура, особливості господарювання тощо завжди визначали специфіку місця й ролі жінки, її становища. Від епохи античності й до наших днів ці питання багаторазово піднімалися, хоча рідко знаходилося таке їх вирішення, яке би враховувало бачення самих жінок чи орієнтувалось на їхні прагнення та бажання.

Образ «іншого» (образ іноземця) – це наче уособлення «протилежаючого берега», який у творах про подорожі постає у проекції письменника-мандрівника на самого себе. Він часто коливається у своїх оцінних судженнях про «іншого» між двома крайнощами: між захопленням і неприйняттям, відштовхуванням, а саме відштовхуванням від страху втратити себе самого, знову повернутися до темних часів варварства під впливом уже міцно вкоріненої у свідомості представників Заходу ідеології колоніальної легітимності, заснованої на їхній цивілізаційній місії, ідеології, де іноземець визнаний втіленням «інакшості» стосовно європейської культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність та оригінальність тематики, представлені у творах про подорожі французьких письменників Дені Дідро, Жерара де Нерваля та Жорж Санд, демонструють те, наскільки, крім іноді стереотипного опису маловідомої, а то й цілком невідомої реальності, будь-яка подорож є насамперед свідченням особистості пригоди мандрівника, підсилені спогадами, мріями та фантазіями [1; 2; 3; 4; 5; 6], іншими словами, свідченням тих особливих переживань і вражень, яке, незважаючи на кліше жанру, стає відображенням певної історичної та літературної епохи.

Розгляд проблеми, пов'язаної зі становищем жінки у країнах, якими подорожували згадані письменники, доволі широко представлений у працях Е.-Л. Меті [7], С. Сархан [8].

Образ «іншого» становить одну з найважливіших категорій багатьох наук, які порушують істотні питання пізнання й буття, а саме характеру, міри осмислення й розуміння дійсності, що визначає не тільки наше знання про неї, але й спосіб мислення та дій. Цікавими в аспекті презентації цієї проблематики є розвідки Л. Енан [9], А. Хамді [10], Ф. Муро [11].

Метою статті є розгляд і критичний аналіз інформації про становище жінки, яку названі французькі письменники почерпнули з подорожей та зафіксували у своїх творах, а також демонстрація особливостей формування та утвердження образу «іншого» (образу іноземця) як такого, що постає на концептуальній лінії протиставлення «свого» й «чужого».

Виклад основного матеріалу. У XVIII столітті жінка все ще сильно залежала від своєї сім'ї, особливо від чоловіка. Часто вона взагалі не мала автономії і не могла самостійно вирішувати, як організувати і прожити своє життя. Жінка була практично виключена з публічних сфер буття. Всі політичні, законодавчі, церковні, освітні установи відбивали «чоловічу» точку зору, яка ідентифікувалась із загальнолюдською. Тогочасне суспільство розглядає жінку як природне доповнення до чоловіка, і вона була створена, начебто, лише для того, аби

догоджати йому, тому мала бути покірною та послужливою, м'якою, ніжною, чесною, широю, витонченою, одягатися просто, поводитися скромно.

З огляду на такі позиції жінки у цей період часто-густо залишалися доволі інфантильними, здебільшого їхні інтереси зводилися до моди та пліток. Деякі з них все ж таки намагалися відстоювати свої права вже під час Великої французької революції, а окремі жіночі імена ледь-ледь почали з'являтися в історії культури, науки та політики.

Новий етап в еволюції поглядів на соціальний статус жінки був відкритий у період уже згаданої Французької революції, яка разом з Декларацією прав людини і громадянина проголосила Декларацію прав жінки. Після 1789 року серед освіченого дворянства активно зростає інтерес до демократичних ідей, зокрема до питання становища жінки. Представниці прекрасної статі стають помітними завдяки освіченості, розуму та своїй різнобічній активності. Так, вони поступово почали набувати нових прав та перспектив у соціальному, культурному, політичному й науковому житті суспільства. Зрештою, у другій половині XIX століття зазвучали вимоги звільнити суспільство з-під тягаря патріархальних структур. З точки зору радикальної інтелігенції це передбачало не тільки усунення наявних класових відмінностей, але й скасування тодішньої системи взаємовідносин між чоловіками та жінками.

Цього питання торкався Жерар де Нерваль у своєму творі «Подорож на Схід». Вже на самому його початку він пише, що жінки у мечеті стояли окремо, причому навіть були відгороджені від чоловіків: *“Les femmes étaient toutes dans une tribune élevée et protégée par un grillage”* [12, с. 6]. Однак не лише там жінки відокремлені: у житлових будинках для жінок були відведені окремі частини, куди не можна заходити гостям-чоловікам. Назва цілої частини, присвяченої Каїру *“Les femmes du Caïre”*, є більш ніж ілюстративною. Тут автор розповідає нам про сходження до пірамід, описує ринки, палаци, однак він не поводить, як інші відвідувачі. Найпершою його метою тут є пізнання життя єгипетських жінок: *“Arrêtons-nous, et cherchons à soulever un coin du voile austère de la déesse de Saïs <...> l'habit mystérieux des femmes donne à la foule qui remplit les rues l'aspect joyeux d'un bal masqué”* [12, с. 286].

Жінка повністю обмежена у свободі вибору, більш того, вона мусить дотримуватися вірувань та переконань чоловіка, якщо навіть не згодна з ними; їй усе одно доведеться відмовитись від власного бачення. Навіть будучи дружиною султана, жінка залишається рабою без жодних прав: *“Ses sultanes, qu'il ne peut appeler épouses, ne sont originairement que des esclaves, et, comme toutes les femmes de l'empire turc, Arméniennes, Grecques, catholiques ou juives, sont considérées comme libres, son harem ne peut se recruter que dans les pays étrangers à l'islamisme, et dont les souverains n'entretiennent pas avec lui de relations officielles”* [12, с. 159].

На противагу, говорячи про європейських жінок, письменник переконаний у тому, що саме такі обмеження прав, придушення матеріальною силою зробили жінок сильними, наполегливими, позаяк цілком природним є бажання вирватися з такої ситуації: *“En Europe, où les institutions ont supprimé la force matérielle, la femme est devenue trop forte. Avec toute la puissance de séduction, de ruse, de persévérance, et de persuasion que le ciel lui a départie, la femme de nos pays est socialement légale de l'homme; c'est plus qu'il n'en faut pour que ce dernier soit toujours à coup sûr vaincu”* [12, с. 35].

Для цього автора також характерне містичне вишукування образу ідеальної жінки, яка для нього є втіленням чогось чистого та світлого, образу земного янгола, який уособлює ідеал духовної та естетичної краси. Саме жінка, на його думку, випромінює щастя і гармонію: *“Une femme semblable à celle de mon rêve penchait sur moi des yeux qui, pour être humains, n'en avaient pas moins un éclat céleste”* [12, с. 63], що виводить питання про становище жінки на принципово вищий щабель у системі загальнолюдських цінностей.

Образ «іншого» є однією з провідних ідей творів про подорожі. Перегінючи кордон тієї чи іншої країни, європейські письменники-мандрівники найперше мають на меті дослідити образ іноземця. Пізнання іншого (чужого, інакшого) – це перш за все визнання його відмінності, що сприяє зміцненню культур та допомагає боротися з дискримінацією. Саме подорож є найкращою нагодою знайомства з новими суспільствами та культурами, а твори про подорожі – найкращим засобом виявлення відмінностей між різними культурами.

Водночас відкриття образу «іншого» веде до пізнання самого себе. Подорожі та процес пізнання чужоземця(ів) тісно пов'язані між собою, адже в обох випадках метою є дослідження інших мов, звичаїв та культур. Щоправда, спільним у різних народів є те, що образ «іншого» створюється на основі визнання несхожості, а саме відмінності традицій, смаків, віросповідань. Зазвичай під цим образом розуміється сукупність суджень про іноземця, які втілюються під час написання художнього твору й використовуються для презентації усієї нації чи народності. Крім того, взаємозв'язок, взаємозбагачення, будучи факторами духовного життя народів світу, є об'єктивною закономірністю світового історичного процесу. Взаємодія різних культур збагачує світову культуру загалом, прискорює її розвиток.

Проте Жорж Санд, наприклад, у своєму творі «Зима на Майорці» говорить, що задля пізнання «іншого» не обов'язково детально вивчати його звичаї, традиції чи історію: *“Il n'est pas si nécessaire qu'on le croit et qu'on le dit de connaître directement une nation, d'en avoir étudié à fond les mœurs et la vie matérielle, pour se faire une idée droite, et concevoir un sentiment vrai de son histoire, de son avenir, de sa vie morale en un mot. Il me semble qu'il y a dans l'histoire générale de la vie humaine une grande ligne à suivre et qui est la même pour tous les peuples, et à laquelle se rattachent tous les fils de leur histoire particulière”* [13, с. 134]. Письменниця припускає, що всі народи мають спільне походження, отже, спільні риси, які їх об'єднують.

Так, жителів Майорки письменниця пізнає насамперед на основі порівняння з населенням рідної Франції: *“Il y a toujours quelque raison pour que le Majorquin ne se presse pas. La vie est si longue! Il faut être Français, c'est-à-dire extravagant et forcené, pour vouloir qu'une chose soit faite tout de suite. Et si vous avez attendu déjà six mois, pourquoi n'attendriez-vous pas six mois de plus?”* [13, с. 61]. Цікаво, що, незважаючи на далекі від комфортних умови життя, тамтешнє суспільство не тільки не «спішить» працювати, але й зневажає будь-які зміни, які «приходять» з-за кордону: *“Ils méprisent si profondément l'amélioration qui vient de l'étranger, et surtout de la France, que je ne sais si pour de l'argent (cet argent que cependant ils ne méprisent pas en général) ils se résoudraient à changer quelque chose au procédé qu'ils tiennent de leurs pères”* [13, с. 37–38]. Загалом населення острова мандрівниця описує (з деякою зневагою) як цілком неосвічене й таке, що не йде (і не бажає йти) назустріч будь-якому розвитку та

прогресу: *“Tout y portait témoignage de l’indifférence et de l’inaction; jamais un livre, jamais un ouvrage de femme. Les hommes ne lisent pas, les femmes ne cousent même pas”* [13, с. 96].

Очевидно, що образ іноземця, який можемо уявити, виходячи з рядків літературного твору, тісно переплітається з особистим баченням автора, його переконаннями та ідеалами, філософськими поглядами: *“Il n’y a rien de si triste et de si pauvre au monde que ce paysan qui ne sait que prier, chanter, travailler, et qui ne pense jamais”* [13, с. 29]. Попри все це, Жорж Санд презентує остров’ян як дуже гостинних людей, додаючи, що злочини та крадіжки – доволі рідкісне явище на острові, незважаючи на те, що люди живуть бідно: *“Ils sont doux, hospitaliers; il est rare qu’ils commettent des crimes, et le vol est presque inconnu chez eux”* [13, с. 30].

Отже, стереотипний образ носіїв певної культури, який ми сприймаємо через літературний твір, – це образ, створений кризь призму суб’єктивного бачення письменника. Ставлення французьких мандрівників до інших культур далеко не ідентичні. Наприклад, ставлення Жерара де Нерваля до «інших» відмінне від загальноприйнятого. Так, його позиція щодо єгиптян відрізняється стриманістю і толерантністю: *“Je trouve qu’en général ce pauvre peuple d’Égypte est trop méprisé par les Européens”* [12, с. 77]. Під час своєї подорожі автор намагається зблизитись із місцевим населенням, щоби краще пізнати його. Він вдягає національний одяг, вивчає арабську мову. Описуючи тамтешнє суспільство, Ж. де Нерваль не лише зіставляє його з тим суспільством, у якому виріс він сам, але й протиставляє різні суспільні уклади відвіданих земель.

Схожі зіставлення робить Дені Дідро у своєму філософському діалозі «Доповнення до поїздки в Бугенвіль», порівнюючи так звані цивілізоване та природне типи суспільств. Автор намагається зрозуміти, яке ж із них досконаліше, мудріше, щасливіше, й доходить висновку, що суспільство, засноване на засадах щирості та невинності, гідне наслідування, бо воно приносить вітху й веде до щастя: *“Nous sommes innocents, nous sommes heureux”* [14]. Так, порівнюючи таїтян із європейцями, автор презентує образ «іншого» як втілення чистоти, тобто майже ідеальний образ. Д. Дідро відстоює думку про те, що населення нецивілізованого суспільства загалом щасливіше, що пов’язано з гармонійністю співіснування з природою: *“Nous suivons le pur instinct de la nature”* [14]. На його думку, те, що європейці називають незнанням, насправді дорівнює мудрості, отже, є джерелом успіху.

Письменник вважає таїтян щасливими, бо вони позбавлені зайвих проблем, надуманих клопотів і турбот, тому можуть просто насолоджуватись життям: *“Tout ce qui nous est nécessaire et bon, nous le possédons. Sommes-nous dignes de mépris parce que nous n’avons pas su nous faire des besoins superflus?”* [14]. Він підкреслює самодостатність і задоволення від такого способу життя: *“Lorsque nous avons faim, nous avons de quoi manger; lorsque nous avons froid, nous avons de quoi nous vêtir”* [14]. Д. Дідро використовує прийом погляду зовні, щоби змусити читача зануритись у роздуми про самого себе. Міф про «доброго дикуна» виступає інструментом такої рефлексії. Загалом Дені Дідро ідеалізує вільне життя на лоні природи й критикує європейську цивілізацію.

Висновки. Письменник-мандрівник та історик споріднені за покликанням – покликанням свідчити. Завдяки реально побаченому чи почутому він стає одночасно й свідком свого часу,

й свідком минулого, а заразом і привілейованим посередником між іншим світом та світом своїх читачів. Він подорожує не заради простої цікавості чи задоволення, а заради саморозвитку та самопізнання. Пишучи свій твір, він насамперед передає знання, яке презентує й моделює відповідно до власних культурних та світоглядних позицій, бо вважає це прямим сприйняттям і віддзеркаленням реальності. Отже, кожен твір про мандри – це перш за все свідчення особистої та суб’єктивної пригоди автора, помережене спогадами, мріями та фантазіями; свого роду підсумок тих особливих переживань, які, незважаючи на кліше жанру, стають відображенням певної епохи.

Серед перспектив подальших досліджень вбачаємо можливість вивчення творів про подорожі, написаних авторами-жінками. Цікавим видається також зіставлення двох ракурсів бачення (чоловічого й жіночого) означеної тематики в аспекті розкриття конкретних питань та способів їхньої художньої презентації у жіночих текстах.

Література:

1. Aubaude C. Le voyage en Égypte de Gérard de Nerval. Paris : Éditions Kimé, 1997. 114 p.
2. Brix M. Nerval et le rêve égyptien. *Romantisme. Revue du dix-neuvième siècle*. 2003. Vol. 2. No. 120. P. 37–46.
3. Grossir C. Un Hiver à Majorque: récit de voyage, autobiographie et fiction. *Roman et récit de voyage*. Paris : Presses Paris Sorbonne, 2001. P. 123–132.
4. Martin S. L’Orient mythique de Nerval. Montréal, 1987. 164 p.
5. Ruiz L. Diderot: le roman comme expérience. *Littérature*. 2013/3. No. 171. P. 13–24.
6. Vienne S. George Sand, la femme qui écrivait la nuit. Clermont-Ferrand, 2004. 325 p.
7. Methy E.-L. De la fonction de la femme exotique dans quelques romans français du dix-neuvième siècle. Montana, 2003. 85 p.
8. Sarhane S. L’image de la femme orientale à travers les récits de voyages français du début du 19ème siècle (Voyage en Orient, t. 1). Kindle Edition, 2019. 76 p.
9. Enan L. L’Égyptien de Nerval: la voix de l’autre dans le Voyage en Orient. Paris : Éditions Corti, 1989. P. 169–184.
10. Hamdi A. L’Égypte dans “Voyage en Orient” de Gérard de Nerval et la France dans “L’Or de Paris” de Rifā’a Al Tahtāwī. Paris : Éditions Connaissances et savoirs, 2012. 390 p.
11. Moureau F. Le Théâtre des voyages. Une scénographie de l’Âge classique. Paris : PUPS, 2005. 584 p.
12. Nerval G. Voyage en Orient. Paris : Gallimard, 1998. 434 p.
13. Sand G. Un Hiver à Majorque. URL: <https://beq.ebooksgratuits.com/vents/sand-majorque.pdf>.
14. Diderot D. Supplément au voyage de Bougainville. URL: http://textes.libres.free.fr/francais/denis-diderot_supplement-au-voyage-de-bougainville.htm.

Lukyanenko M. The stance of a women and image of “other” as leading thematic lines in works about travel by Denis Diderot, Gérard de Nerval and George Sand

Summary. The works of Denis Diderot, Gérard de Nerval and George Sand have become an invaluable source of new information for both their contemporaries and successors. However, all writers-travelers were creating through the prism of their ways of thinking, with the conscious or unconscious transfer of their philosophical life, worldview, and visions, which were usually a universal norm for them. These works, different in form (travel notes, diaries, essays, etc.), were much freer than works of other genres with their rather strict rules, not only in terms of information content but also its presentation.

The structure of a travel story is usually more intermittent than in most genres, allowing you to move freely through the flow of the writer's thought or memory. This type of narration involves, first of all, the reflection of individual experience during a real journey and reflects the spatial and temporal sequence of the journey. This fact allowed the authors to give free rein to their pen, liberating it from obsessive conventions, and thus allowed presenting a wider range of topics: from simple descriptions of visited lands, exotic beauty of landscapes to reflections on religion and its dogmas, cults, and clergy; from the presentation of personal observations of a cultural nature (description of customs, traditions, rituals) to reflections on social issues, in particular, the stance of women in society, their disenfranchisement and inequality towards men, as well

as the presentation of the image of "other" which appears in the plane of conceptual demarcation, and even the opposition of "one's own" and "another's". Therefore, the image of the "other" is one of the defining features of travel works, because travel is the best opportunity to learn about new societies and cultures, and travel works are the best way to identify differences between civilizations. The formation of a certain idea of a foreigner, ultimately, leads to a better knowledge of themselves. It is also important that travel and the process of studying the image of a foreigner are closely linked because in both cases the goal is to explore other languages, cultures, and values.

Key words: Denis Diderot, Gérard de Nerval, George Sand, works about travel, stance of women, image of the "other".